

ROBERT LANGLANDS'TAN TÜRK OKURLARINA MEKTUP

Türkiye ve Türklerin yaşamımda nasıl ve neden önemli olduğunu başka yerlerde önceden anlattım. Nedenler Türkiye kadar kendimle de ilgilidir. Ailemin Kanada dışı dünyayla ilişkileri olmadı. Almanya'dan Amerika'ya Devrim'den evvel gelmiş ve Kral'a Sadık Ordu'da bir onbaşı olduğundan savaştan sonra Kanada'ya göç eden bir ata bir yanda, atalarımın hepsi İngiltere veya İrlanda'dan göç etmişti ve ana babamın yaşadığımız kasabanın dışında ilgileri yoktu. İkinci Dünya Savaşı sırasında bile öyle olmuş.

Ama ben on beş yaşındayken orta okulda başlıca on dokuzuncu ile yirminci yüzyıllardaki İngiliz edebiyatı ile tanıştım. Ondan sonra henüz on yedi yaşına gelmeden üniversite sınavına girdim. Başka yerde anlattığım gibi ben, okulda değil ama tanıdığım ve sosyalizm tarafından etkilenmiş bir adam sayesinde, Ernst Trattner ve yazdığı "The story of the world's great thinkers" adlı bir kitaptan Hutton, Einstein, Darwin, Marx gibi bilimde önemli olan bilginler ile keşiflerinden haberdar oldum. Tabii ki otuzlu ile kırklı yıllarda Marx bugün olduğundan çok daha önemli bir şahsiyet idi. Ben de her hâlükârda 1953 yılında üniversiteye başladığımda bir âlim, Fransızca *savant*¹ denilen şey olmak istiyordum. Bilimler konusunda bilgisizdim ama benim için matematik kolay olduğundan matematikçi olayım dedim. Bana 1954 yılında tavsiye veren hoca, "O zaman farklı yabancı dilleri öğrenmeniz gerekir, Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca bile," dedi. Öyle olsun diye ilk olarak Fransızca kurs gördüm, ondan sonra yazın Almancayı kendim öğrendim. Veya öyle zannettim. İkinci yılda beğendiğim ve Rus müziğini çok seven bir kadın hocadan gene biraz Rusça öğrendim. Tabii ki o Rus devriminden sonra göç etmişti ve eski devrimden evvelki edebiyatı çok seviyordu. Ondan sonra üniversitedeki son yılımda ikinci Rusça kursunu gördüm. Öyle kaldı 1965 yılına kadar. Gerçekten hiçbir yabancı dil konuşamıyordum ama Princeton'a geldiğimde benim için çok önemli olan Alman matematikçiler Carl Ludwig Siegel ile Erich Hecke'nin yazılarını ve Paris'te yayımlanmış Séminaire Cartan veya Séminaire Chevalley gibi seminerleri yeterli seviyede okuyabiliyordum.

Bu yıllarda matematiğe en önemli katkı Eisenstein serilerinin genel teorisi oldu. Onu 1964 yılında bitirdim, fakat sonraki yılda gerçekten hoşnut edici katkı yoktu. Özellikle iki bağlanmış alanlarda, yani o zamanda var olmayan genel otomorfik L -fonksiyonlar veya Artin'in sanısına ait alanlarda aradığım fikirleri bulamamıştım. Matematikten vazgeçeyim mi diye düşünüyordum. Princeton'daki o zaman kaldığımız kısa ara sokakta, bir yıl kadar Princeton'a gelmiş bir Türk iktisatçı Orhan Türkay ile ailesi komşumuz oldu. Tabii ki anneler ile çocukları çabucak tanıştılar. Orhan Bey kendisi sonradan Türkiye'de çok kullanılan, mikro iktisat teorisi hakkında kitaplarını yazdı. Maalesef şimdi vefat etmiştir. Tesadüf olarak ben ailem ile 1964/65 dönemini Berkeley'de geçirdim. O da Amerika'daki ikinci yılı için oraya gitti. Biz zaman zaman orada görüşüyorduk. O şevkli bir fotoğrafçı idi ve evimizde çocuklarımız ile onun en büyük oğlunun çok sevdiğimiz fotoğrafı var. Onunla konuşup ilerlemediğimi anlatarak belki araştırmadan vazgeçip bir defa dünyaya bakayım diye düşündüğümü anlattım. O hemen "Neden Türkiye'ye gelmiyorsun?" diye karşılık verdi. Ben ise, konu o kadar ciddi olmadığından lafi değiştirdim. Birkaç ay sonra, ben Princeton'a o Türkiye'ye dönmüş olduğumuzda, konuşmamızı hatırlayarak ona yazdım.

¹Langlands burada kelimenin özellikle "farklı alanlarda bilgi sahibi olmak" anlamına vurgu yapmıştır.-e.n.

Ben böylece 1967 sonbaharda Ankara'ya Orta Doğu'ya geldim. Havaalanında o bizi bekliyordu ve ilk günler bize çok yardım etti. Mesela Çankaya'da, kısa zaman sonra Yeşilyurt sokaktaki arkadaşı ve daha önce ODTÜ'nün rektörü olan Seha Meray'ın dairesinin tam yanında bir daire buldu. Seha Bey'in ailesi eşime çocuklarımıza çok yardım etti. Ziyaretimizin sırasında eşim hasta oldu. Hastalığından sonra ona çok yardım eden Gülsüm Hanım Türkiye'de olduğumuz zamanda bizim için önemli kişi oldu. Maalesef Türkiye'den ayrıldığımız zaman, aşağıda anlattığım gibi Türkçem henüz çok zayıftı, ailesiyle, yani Gülsüm Hanım kendisi okumamış olduğundan okulda olan oğluyla, haberleşemiyorduk. O zamandaki Türkiye'de yaşam sık sık çok zor olabiliyordu ama haberleşmeyince durumunun nasıl olduğunu biz de bilemediğimizden ona gerekli şekilde yardım edemiyorduk. Bu kendimi affetmediğim bir ihmaldir.

Arkasından, Orhan Bey'e yazdıgımdan sonra, Princeton'dan ayrıldığımızdan evvel fakat araştırmadan vazgeçtiğimden sonra Princeton'da hem Türkçe öğrenmeye başlayıp hem de Rusçaya gene döndüm. Rusça hocam gene hoşuma giden göç etmiş bir kadın oldu. İsmi Valentina Tschebatorioff-Bill idi. Ama bu defa, çok yıl sonra onun kardeşinin yazdığı "Russia, My Native Land: A U.S. Engineer Reminisces and Looks at the Present" adlı bir kitapta, ikisinin İstanbul'dan geçip Avrupa'da yaşadıklarını ve sonunda Amerika'ya geldiklerini öğrendim. Hem babası Porphyry Grigorievich Chebotarev kazak ordusunda subay olmuş hem de kardeşi Gregory P. Tschebotarioff.

Öyle bir hazırlayıcı yaşam hoşuma gitti. Araştırmadan vazgeçince fazla boş zamanım vardı ve eğlenmek için Eisenstein serileri üzerine birkaç hesap yaptım. Yani 1964 yılında yazdığım makalede kullanmadığım adelik şekilde olan Eisenstein serisinin sabit terimini hesaplamaya giriştim. Hesaplayıp düşününce birkaç ay evvel arayıp da bulamadığım kavramları buldum ve André Weil'e durumu başka yerde yayımlanmış bir mektupta yazdım. Bu mektup Türkiye ile doğrudan bağlı olmadığından burada söz konusu değil. O bu mektubu anlamadı fakat beni yaptığı bir seminere davet etti. Aslında bu seminerde o ünlü Hecke'nin teorisini ikinci dereceden olan bir cebirsel cisme genellemek istiyordu yani $\mathbf{Q}(\sqrt{\alpha})$, belki her sonlu derece olan cebirsel cisme bile. Cismin sonsuz yerlerinin gerçel olduğunda bunun nasıl yapılacağını anlıyordu, fakat karmaşık sonsuz yeri bulunursa çözemediği zorluklar vardı. Tabii ki ben bu teori üzerinde aylar boyunca devamlı düşünüp taşındığımdan problemi hemen çözebildim. Birisi Princeton'da, ikincisi Ankara'da yazılmış ona gönderdiğim iki mektupta çözümü anlattım.²

Jacquet ile yazdığımız kitapta farklı çözümü kullandık fakat ben ilk verdiğim adi diferansiyel denklemlere ait olan çözümü tercih ediyorum.

İkinci L -fonksiyonlara ait kitap yazıldığında meydana atılan bir problem de varmış, yerel ϵ çarpanının varlığı. Cahit Arf'ın benim ODTÜ'ye gelişimle bildiğim kadar ilişkisi olmadığı hâlde matematik bölümünde odalarımız yan yana oldu. Fakat zannediyorum ki o ilk aylarda beni fark etmedi. Sonradan o zamandaki araştırmasını bana anlattı. Helmut Hasse ile doktora yapmıştı. Onunla tanıştığım zaman hâlâ fonksiyon cisimlerini araştırmak ve abelyen olmayan sınıf cisim teorisini geliştirmek istiyordu. Benimle konuşunca fikirlerini anlattı. Ben ise ona yerel ϵ çarpanına ait ne kanıtlamak istediğimi anlattım. Bildiğim kadarıyla savaş süresince bile Hasse ile alakayı kesmemiş olduğundan Hasse'nin 1954 yayınlattığı makalesini *Artinsche Fuhrer, Artinsche L-Funktionen und Gauss'sche Summen über endlich algebraischen Zahlkörpern* bana verebildi.

<https://publications.ias.edu/rpl/section/22> web sayfasında anlattığım gibi bu makale sayesinde ϵ çarpanının varoluşunu göstermeye başlayabildim. Varlık dört önsavın bir

²<https://publications.ias.edu/node/2607>

sonucudur. Onlardan üçü oldukça kolay. Dördüncünün ispatı çok zor. Bernhard Dwork bu ispatı buldu fakat yazık ki o kadar uzun ve o kadar zor olduğundan yayımlanmamış ve bugüne kadar hiç kimse, en azından hiç bir yetkili matematikçi Princeton Üniversitesi kütüphanesinde bulunan kâğıtlarını dikkatle gözden geçirmemiş. Bence yerel cisimler ile yerel Galois grupları hakkında eksik kavrayışımız otomorf formların genel kuramının gelişimine önemli bir manidir. Büyük ihtimalle Dwork'ın ispatında bu gruplara ait önemli bilgi bulunur. Maalesef genç matematikçiler onu dikkatle gözden geçirmeye teşvik edilmez. Deligne varlık için sade bir global kanıt buldu. Bu kanıt sayesinde biz varlıktan faydalanabiliriz fakat çarpan yerel nesne olduğundan yerel ispat bulmak gerektir. Dwork sayesinde ve biraz da benim sayemde, öyle bir ispat var fakat daha kısa daha kolay kavradığımız bir ispat gerek. Hem Serre hem de Deligne Dwork'ın araştırmasının önemini takdir etmiyorlar. Serre için çarpanın varoluşu "peu de chose"dur; Deligne'e göre yerel ispatı yayımlanmadığından o yoktur. Onların sebepleri belki açıktır.

Ankara'da yalnız araştırma değil hocalık da yaptım. Sınıfta en azından Amerika'ya gidip lisansüstü eğitim yapan dört öğrenci vardı: Yılmaz Akyıldız, Şafak Alpay, Aydın Aytuna, Cihan Saçlıoğlu. Hepsi hemen değilse bile sonra Türkiye'ye dönüp, oradaki eğitime çok katkıda bulunuyorlar.

Beşinci hatırladığım bir öğrenci de vardı. Bence aralarında en iyileriydi. İsmi Mükremin Neşeli. Onu benimle Yale'e getirmek istiyordum. Onu davet ettim fakat o Türkiye'de kalmak istiyordu. İlk olarak iktisat ilmi okumak istiyordu ama o zaman çok tehlikeli olan siyasete çekilmiş. Sonunda cesedi bir suyun kenarında bulunmuş. Bana anlatıldığına göre "Otopsi raporunda kemiklerinin kırık olduğundan büyük ihtimalle köprüden denize atıldığı sanılıyor. Kimin atmış olabileceği belli değil, polis de olabilir, ülkücü denilen sağcı bir grup tarafından da olabilir.

ODTÜ'de olduğum zaman Gündüz İkedâ Ankara'ya gelip bir seminer verdi, belki kışta belki ilkbaharda. Seminerden sonra konusundan biraz bahsettik. O zaman İzmir'de profesördü. Hem Arf hem de beni İzmir'e davet etti. Bu benim için önemli bir olay oldu. Türkiye'ye giderek Türkçe öğrenmek istiyordum fakat çabuk farkına vardığım gibi İngilizce kullanan ODTÜ Türkçe öğrenmek için uygun bir yer değildi. Ayrıca o zamanda dil çabuk değişiyordu. Dolayısıyla iyi sözlükler yoktu, herhalde benimkiler iyi değilmiş. Ben dolmuşlarda, bakkalda mümkün olduğu kadar Türkçe konuşup öğreniyordum. Özellikle bakkalda Bosna Hersek'ten göçmüş olan bir adam vardı. Onunla konuşmak güzeldi.

Türkçem çok zayıf olmasına rağmen İzmir'de seminer okuyarak Türkçe konuşmak istiyordum. İzmir'e gidişimden evvel konuşmamı ezberleyerek evde eşime sundum. Tabii ki o zaman bugün gibi değil. Bugün genç matematikçiler için İngilizce (Amerikanca) öğrenmek matematik öğrenmekten daha önemlidir. Herhalde bana öyle gibi geliyor! O zamanda İzmir'de matematik okuyup fakat İngilizce konuşmayan gençler, konuşmamdan sonra etrafımda toplanarak benimle Türkçe konuşmak istiyordu. Maalesef dediklerini ben hiç anlamadım. Çok utanıyordum. Ondan sonra bir adada yedik. İsmi Cengiz olan bir matematikçiyle konuşup sigara içtik. Ertesi gün Arf'la Ankara'ya dönüşümüzden evvel şehirde dolaşip bir kaleye çıktım. Hangisine artık bilmiyorum. Orada herhalde Karadenizli olan bir gemiciyle konuşup gene sigara içtim. O kadar Türkçe konuşabiliyordum, fazla değil.

Tam sonunda ailemle Büyükkada'da tatil günleri olarak bir hafta kaldığımız bir yana Türkiye'de yolculuk yapmadım. Buna rağmen ben dışarıdan ne isteyip ne beklediğimi ilk defa olarak Türkiye'de öğrendim. İki yıl sonra, 1970'te, Almanya'daki Bonn'a davet edilmişim. Ailemle oraya gidişimden evvel birkaç hafta Almanca öğrenimi gördüm, geldiğimden hemen

sonra Almanca konuşarak seminerler verdim, öğrencilerle öğretmenlerle daima Almanca konuşuyordum. Tabii ki ilk olarak konuşmaktan daha çok dinliyordum, fakat bir kaç aydan sonra gerçekten konuşuyordum ve yavaş yavaş bugüne kadar takdir ettiğim Alman edebiyatı, Alman tarihi ile tanıştım. Özellikle sonradan Thomas Mann'ın bazı romanlarını iki üç defa okudum. Bazı tarihçileri de beğeniyorum fakat onlara şu ana kadar yeterli zaman vermedim. Ondan sonra yavaş yavaş hem Fransa'da hem de Quebec'te yetmişlerde ile seksenlerde hem Fransız edebiyatı ve tarihi ile hem de onlar kadar sayıca çok olmayan fakat benim için önemli olan Fransız Kanadalı yazırlarla da tanıştım.

Fakat başka bir şey var. Anlatayım. Bugün herkes İngilizce konuşmak ister, Rus matematikçiler, Fransız matematikçiler, dünyada adeta her matematikçi, İstanbullu sokak çocukları da. Hem Türkiye'de bazı üniversitelerde Türkçe konuşarak ders veya seminer vermek yasak değilse de bu teşvik edilmez, hem de Almanya'da bazı enstitülerde Almanca konusunda durum aynıdır. Yetmişli yıllarda, altmışlı yıllarda bugünkü kadar aşırı değilmiş ama o zamanda bile terbiyeye göre Amerikalılar mevcut ise İngilizce konuşuluyormuş. Ben Amerikalı değil Kanadalıyım fakat Avrupalılar için aramızda fark yok. Bir defa Bonn'da bir akşam eğlente geç vakitte birisi keyifle, "Die Amis sind weg. Wir sind unter uns. Wir dürfen deutsch reden" dedi. Yani ben ile eşim Almanlar olarak sayılıyorduk o zaman. Özellikle Almanya'da ama zaman zaman başka yerde de yabancılığım sık sık fark edilmez. Öyle oldu herhalde. Bugün her yerde İngilizce konuşmak isteyen aptallar var. Benim için, yolculuk etmek binalara dağlara bakmak değil mümkün olduğu kadar yabancı dil ve yabancı yaşamı benimseyerek kendi yaşamımdan kaçmaktır. Fakat hep de değil; yaşamıma ait bazı şeyleri terk etmek istemem, ailem veya mesleğim. Ama öyle kurtulmak bugün zor. Dünyanın her ıssız yerlerinde bile anadilinin yabancı için kibar olmadığını zannedip İngilizce konuşan yapışkan kimselere rastlarsın. Üniversitelerde çok daha fazla var. Fakat dikkat edersen dünyada anadilini seven kişileri matematikçiler arasında bile hâlâ bulabilirsin. Türkiye'de hevhulma ilaç olarak kullanılıyor, Amerika'da başka bitki örtüsünün gelişmesini engeller. Belki İngilizce/Amerikanca aynıdır. Kendi yurdunun dışında faydalı değil, zararlıdır. Geçmişte Almanya'da, Fransa'da, Rusya'da, İtalya'da yere göre farklı olan matematik geliştirilmiş, herkes kendi fikirlerine göre. Bugün herkes öbürünü takip etmek ister. Türkiye'de sonuç başkadır. Benim öğrencilerim Amerika'dan Türkiye'ye döndü. Bugün farkında olduğum kadar Amerika'ya giden matematikçiler orada kalıyor. Yurdu, anadilini özlemiyorlar.

Kendim Türkiye'ye gelince çok talihli oldum. 1967'de öğrencimken, bugün Türkiye'de önemli fizikçi olan Cihan Saçlıoğlu'na 1980 Bonn'da rastlayıp, ondan sonra onu profesör olduğum Institute for Advanced Study'ye davet ettiğim hâlde, bu yıllarda Türkiye'yi âdeta unutuyordum. İlk defa 1999 İstanbul'daki Feza Gürsey Enstitüsü ile ODTÜ'de izleme heyetinin üyesi olarak birkaç gün için oraya döndüm. Türkçe gene dinleyince hasret çektim, sık sık dönüp Fransa'da, Almanya'da yaptığım gibi dili öğrenmek istiyordum. Bu memleketlerde yaptığım gibi Cihan Bey ile o zaman Yıldız Teknik Üniversitesinde profesör olan Meral Tosun bana yardım edince ilk olarak bu üniversitede birkaç seminer verdim. Başka ülkelerde tarif ettiğim tecrübemin sayesinde bu defa Türkçe gene ve daha iyi öğrenebiliyordum, halkla da biraz tanıştım, dostlar buldum. Tabii ki Türkçem istediğim kadar iyi olamaz. Daha yaşlı oldum, Princeton'da işim vardı ama gene Türk tarihi ve Türk edebiyatıyla tanışarak meşrutiyet yılları, Türk ihtilal tarihi, özellikle devrim ve savaş yıllarını az da olsa anlamaya başlıyorum. Tabii ki alfabenin ıslahı, dil ıslahı nedeniyle Osmanlı edebiyatı ile tarihi benim için erişilmez. Fakat Yahya Kemal Beyatlı veya Ahmet Hamdi Tanpınar gibi Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arası yazarlar faydalıdır. Tanpınar'ın hem konularını hem de üslubunu beğeniyorum. Ama ilk olarak

“Suyu arayan adam” adlı otobiyografisini keşfettiğim ve şimdi okuduğum Şevket Süreyya Aydemir’in tarihi kitapları yirminci yüzyıldaki Türkiye’yi anlamak için bana çok faydalıdır. Ben biraz onun gibi tarihçi olmamama rağmen tarihi anlamak için uğraşıyorum. Tabii ki anlattığı tarih kendi tarafından yaşanmış, ayrıca çok sayıda belge inceleyerek şahsiyetler ile hadiseleri esaslı şekilde tanımış, ama her şeyden önce kendi dünyasını kendisi için anlamaya uğraşan bir kişi.

Elbette Türkiye’de matematikçilerin arasında çok sevip takdir ettiğim matematikçilerle, bazen aileleriyle tanışıp kendi kimliğimden kaçarak memleketle içerisinden tanıştım. Fakat şimdi rastladığım iki kişinin en güzel sözlerini hatırlamak isterim. İlk olarak, bir gece eşimle Beşiktaş’tan Kadıköy’e vapur ile gitmek istemiştik. İskeleye geç gelince hemen Beyoğlu’na gitmek istedik. Taksiye binerek istediğimizi anlattım. Yolda konuşurken sürücü bana “Abi, Amerika’da uzun zaman kaldın!” dedi. Ondandır birkaç yıl evvel tek başıma İstanbul’dayken İzmir ile Efes’i ziyaret etmek istedim. Selçuk’ta bir otelde kalıyordum. Sabah sokaklarda dolaşıyordum. Sokakta oynayan yedi/sekiz yaşında küçük bir kızla konuştum. Nereden geldiğimi filan anlattım. Birkaç dakika konuşmamızdan sonra bana, “bir Kanadalı için iyi Türkçe konuşuyorsun.” dedi. Güzel bir iltifat oldu, haysiyet, öz güven ve ruh zengini bir kız. Çok Avrupalı matematikçi, çok işadamı için iyi bir misal olur.

Esasen Türkiye ile doğrudan ilgili olmamasına rağmen bir konu daha var. Anlattığım gibi Türkiye’ye gittiğimde Rusça öğrenmekten geçici olarak vazgeçtim. Bence biraz da olsa konuştuğum diğer dillerin arasında, İngilizce, Fransızca, Almanca, Türkçe, Rusça en güzelidir. Fakat yapısı zor. Onu iyi okuyabilirim fakat konuşabilirsem bile iyi denilemez. Daha eski olan edebiyat ve Tolstoy gibi yazarlar var ama yirminci yüzyıldaki yazarları da seviyorum, mesela Mihail Şolohov’un yazdığı Ve Durgun Akardı Don, Boris Pasternak’ın yazdıkları, ve Vasily Grossman’ın Türkcesinin var olup olmadığı bilmediğim Жизнь и Судьба. Şolohov’un romanını Türkiye’ye gitmemden evvel satın aldım, fakat ancak üç yıl evvel okumaya başlayıp çok uzun olduğundan iki yıl sonra bitirdim.

Maalesef Rusya’yı yalnız tek bir defa, iki/üç hafta için ziyaret ettim. Türkiye’ye ilk geldiğim zaman ailemle Kafkasya’dan geçmeyi düşünüyordum ama çabuk vazgeçtim. Zannediyorum ki bugün de Rusya’dan Türkiye’ye dolaysız geçmek zor olur!

Yaşlıyım. O kadar zamanım olmayabilir. Buna rağmen belki gelecekte Trabzon’dan kalkıp Karadeniz’den geçerek vapurla Rostov-na-Donu gelebilirim. Ondandır Moskova’ya trenle geçmek şüphesiz mümkündür.

Robert Langlands

Compiled on July 3, 2024.